

Agnieszka Becla (ORCID 0000-0002-0013-7037), *Stanisław Czaja* (ORCID 0000-0002-2878-5781)
 Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wydział Ekonomii i Finansów, Katedra Ekonomii Ekologicznej
 ul. Komandorska 118-120, 53-345 Wrocław, Polska, e-mail: stanislaw.czaja@ue.wroc.pl, tel. +48 501 179 335

Ekonomiczne i społeczne konsekwencje pandemii koronawirusa

Economic and social consequences of coronavirus pandemic

STRESZCZENIE

W artykule omówiono oryginalne badania przeprowadzone dla polskiej gospodarki. Pandemie koronawirusów powodują różnorodne konsekwencje ekonomiczne, społeczne i polityczne. Mają one charakter długo- i krótkoterminowy. Nie wszystkie ich skutki zostały zidentyfikowane i ocenione. W artykule przedstawiono wybrane problemy spowodowane pandemią COVID-19, które ujawniły się w polskiej gospodarce.

Słowa kluczowe: skutki pandemii, pandemia koronawirusa, gospodarka postpandemiczna.

ABSTRACT

The article contains original research for the Polish economy. The coronavirus pandemic have various economic, social and political consequences. They are of a long-term and short-term nature. Not all effects have been identified and assessed. The article presents selected problems and effects of the COVID-19 pandemic that appeared in the Polish economy.

Keywords: pandemic effects, coronavirus pandemic, post-pandemic economy.

WPROWADZENIE

Ryzyko i niepewność, w rozumieniu Franka Knighta (2021), zawsze towarzyszyły aktywności gospodarczej i społecznej. Knight rozróżnił je, wykorzystując jako kryterium prawdopodobieństwo. Ryzyko oznaczało sytuację ze znajomością rozkładu prawdopodobieństwa, natomiast niepewność – brak takich informacji. Przejawiały się w postaci różnych zjawisk – barier i zagrożeń o różnych formach. Część z nich jest przewidywalna, inne nie. Przewidywalne postacie ryzyka czy niepewności wymagają przygotowania scenariuszy awaryjnych, o reaktywnym lub prewentywnym charakterze. Natomiast drugi rodzaj – zjawiska nieprzewidywalne – wymagają tworzenia zasobów naprawczych.

Pandemia koronawirusa okazała się zjawiskiem tak szerokim, jeśli chodzi o konsekwencje i zasięg geograficzny, oraz tak długotrwałym, że określa się ją, za Nassimem Talebem (2008, 2012), mianem „czarnego łabędzia”, na wzór

globalnego kryzysu, wojny czy katastrofy nuklearnej. Zjawiskami takimi mogą też być na przykład: inne pandemie, globalne zmiany klimatyczne i inne zagrożenia ekologiczne w skali globalnej, maltuzjańskie skutki nadmiernych populacji, globalne ruchy migracyjne, pogłębiające się różnice dochodowe w skali planety czy konflikty międzycywilizacyjne oraz religijne. Połączenie pandemii koronawirusa ze zjawiskiem czarnego łabędzia można znaleźć na przykład w opracowaniu Tatiany Antipovej (2021).

Celem niniejszego artykułu było zwrócenie uwagi na różnorodność konsekwencji pandemii koronawirusa występujących na każdym poziomie aktywności ludzi – od mikroekonomicznego do globalnego (megaekonomicznego). Skutki pandemii potraktowanej jak „czarny łabędź” zestawiono w trzech aspektach – konsekwencji ekonomicznych, społecznych i politycznych – z wyróżnieniem najbardziej wi-

docznych i udowodnionych. Nie omówiono ich szczegółowo, a jedynie zidentyfikowano, ze względu na ograniczoną objętość artykułu. Bardziej docieklivy czytelnik może się odwołać do odpowiednich pozycji piśmiennictwa. Zestawienie skutków pandemii koronawirusa może pomóc zainteresowanym je rozumieć. Szerszym problemem społeczeństwa informacyjnego jest bowiem brak dostatecznych kryteriów filtrowania informacji w warunkach: (1) zróżnicowanych metod i technik obróbki informacji, (2) łatwości dostępu do różnych źródeł informacji oraz (3) niedostatecznej wiedzy jako podstawy filtrowania. Uporządkowanie konsekwencji pandemii koronawirusa można potraktować jako jedno z takich pomocnych narzędzi w tym zakresie.

Przedstawiony tekst opiera się na dorobku innych badań (podejście *desktop research*), przeprowadzonych przez autorów w badaniach respondenckich, a także na obserwacji i krytycznej analizie zjawisk występujących w latach 2019–2021.

1. PRZEGLĄD LITERATURY

Problematyka konsekwencji pandemii koronawirusa pojawiła się w literaturze w zasadzie w momencie wybuchu choroby i jej szybkiego rozprzestrzeniania się. Poszczególne opracowania miały bardzo zróżnicowany charakter, od krótkich materiałów komentujących określone dane poprzez bardziej pogłębione analizy zamieszczone w artykułach publikowanych w naukowych periodykach aż po obszerne książki zawierające, poza danymi empirycznymi, projekty i pomysły dalszego reagowania na skutki pandemii. W większości czasopiśmienniczych publikuje się artykuły odnoszące się do dotychczasowych, prawie trzyletnich doświadczeń z pandemią koronawirusa.

Pandemia nadal istnieje, co nie pozwala na jednoznaczna ocenę opisującą ją literaturę. Można co najwyżej formułować pośrednie opinie i spostrzeżenia. Z drugiej strony dotychczasowe doświadczenia i zgromadzone informacje są na tyle bogate, że można próbować formułować pewne uogólnienia, a nawet swoistą „ekonomię pandemii”. Dotyczy to zarówno literatury światowej, jak i polskiej.

Pierwsze naukowe opracowania dotyczące pandemii pojawiły się w czasopiśmienniczych medycznych, co było oczywiste, a kolejne w pracach demograficznych i socjologicznych. W pracy Piotra Długosza (2021) podjęto kwestię z zakresu socjologii pandemii takie jak społeczne koszty pandemii w zakresie poziomu życia, utraty pracy i straty zasobów ekonomicznych. Zaprezentowano również pewne kwestie dotyczące skutków psychologicznych i politycznych. Bardzo istotne stały się także opracowania dotyczące ekonomicznych konsekwencji pandemii koronawirusa. W pracy Katarzyny Czech i współautorów (2020) podjęto próby zidentyfikowania określonych, wybranych konsekwencji pandemii dla polskiej gospodarki. Powstały także opracowania bardziej szczegółowe, zajmujące się problemem ekonomicznej niepewności związanej z pandemią (Altig i in., 2020), wpływu pandemii na finanse, politykę monetarną, kryzysy eko-

nomiczne czy całą gospodarkę (Baldwin i Weder di Mauro, 2020). Dość szybko pojawiły się także prace o charakterze prognostycznym, w których autorzy zastanawiali się nad przyszłymi skutkami ekonomicznymi pandemii (Sieroń, 2020).

2. RODZAJE KONSEKWENCJI PANDEMII KORONAWIRUSA

Pandemia koronawirusa generuje wiele konsekwencji o różnym charakterze, od ekonomicznych poprzez społeczne aż po polityczno-świadomościowe.

Na wszystkie skutki pandemii można spojrzeć poprzez kryterium czasu oddziaływania. Pozwala ono wyróżnić: (1) konsekwencje krótkookresowe oraz (2) konsekwencje długookresowe. Pierwsze oznaczają zjawiska, które trwają w czasie pandemii, z kolei drugie obejmują dodatkowo czas po jej zakończeniu.

Kolejne kryterium wiąże się z poziomem oddziaływania na życie społeczne i gospodarce danego zjawiska będącego skutkiem pandemii koronawirusa. Pozwala ono wyróżnić: (1) konsekwencje mikroekonomiczne, obejmujące pojedyncze podmioty gospodarujące, zwłaszcza przedsiębiorstwa czy gospodarstwa domowe, (2) konsekwencje mezoekonomiczne, dotyczące regiony, branże, gałęzie, sektory czy grupy społeczne, (3) konsekwencje makroekonomiczne, w skali pojedynczych gospodarek czy gospodarek integrujących się, na przykład Unii Europejskiej, oraz (4) konsekwencje megaekonomiczne, w skali globalnej.

Wśród konsekwencji społecznych rozróżnić można na przykład: (1) zjawiska o charakterze społeczno-psychologicznym, (2) zjawiska społeczno-demograficzne oraz (3) zjawiska dotyczące relacji międzyludzkich wpływających na rozmiary i jakość kapitału społecznego.

Do konsekwencji politycznych i świadomościowych zaliczyć można między innymi: (1) osłabienie funkcjonowania instytucji demograficznych, (2) wzrost siły oddziaływania projektów populistycznych i homofobicznych, (3) narastającą agresję międzyludzką, również w formie działalności hejterskiej, oraz – najważniejszą naszym zdaniem – (4) ekspansję ignorancji (głupoty) przejawiającą się w postaci ruchów antyszczepionkowych czy teorii spiskowych.

3. KRÓTKOOKRESOWE KONSEKWENCJE EKONOMICZNE PANDEMII KORONAWIRUSA

Pandemia spotkała się z bardzo dużym zainteresowaniem badaczy, co zaowocowało publikacjami, badaniami i projektami działań. W ich wyniku zidentyfikowano wiele jej skutków ekonomicznych i pozaekonomicznych – przede wszystkim negatywnych, czasami jednak pozytywnych. Warto zwrócić uwagę na kilka ważnych ekonomicznych konsekwencji pojawienia się koronawirusa w skali globalnej.

Na poziomie mikroekonomicznym, czyli funkcjonowania pojedynczych podmiotów – na przykład przedsiębiorstw i gospodarstw domowych – wyróżnia się między innymi:

- różnorodne perturbacje funkcjonowania tych podmiotów gospodarujących (na przykład spadek przychodów i zysków z działalności, zatrzymanie lub istotne ograniczenie działalności, a także inne przejściowe problemy);
- zachowania giffenowskie, przejawiające się w złamaniu prawa popytu, czyli w postaci nabywania większej ilości podstawowych produktów pomimo wzrostu ich cen;
- zmiany sposobów i zakresu działania podmiotów gospodarujących;
- rozwój programów wspierających podmioty gospodarujące, na przykład w formie tarcz antykryzysowych i ich konsekwencji;
- szybki rozwój różnych form e-commerce.

W świetle coraz liczniejszych badań empirycznych, w tym przeprowadzonych przez autorów niniejszego opracowania, najczęściej przywoływanym zakłóceniem w działalności przedsiębiorstw jest spadek przychodów, a co za tym idzie rozmiarów zysków (30% respondentów), następnym są różnego rodzaju przejściowe problemy związane z brakami pracowników, przerywaniem powiązań logistyczno-zaopatrzeniowych czy opóźnionymi płatnościami między podmiotami (26% respondentów). Najpoważniejszą perturbacją było całkowite zatrzymanie działalności, które dotknęło 1/5 badanych przedsiębiorstw. Z kolei w 8% badanych firmach pandemia koronawirusa przyczyniła się do rozszerzenia i zwiększenia działalności gospodarczej, co dotyczyło zwłaszcza podmiotów handlowych o charakterze e-commerce i firm kurierskich (tabela 1).

Reagując na zagrożenia, przedsiębiorstwa podejmowały różnego rodzaju działania ochronne. Należały do nich przede wszystkim cięcia wydatków (zwróciło na to uwagę 58% respondentów) oraz redukcje wynagrodzeń (35% badanych przedsiębiorstw). Kolejnymi działaniami były przestoje oraz ograniczenia produkcji (22% badanych podmiotów) oraz zawieszenie spłaty zobowiązań (20% respondentów) i zwolnienia ludzi (18% badanych firm). Inne działania ochronne obejmowały rezygnację z pracowników tymczasowych oraz zmiany dostawców.

Na poziomie mezoekonomicznym zagrożenia związane z pandemią koronawirusa obejmowały przede wszystkim negatywne oddziaływania dla sektorów, gałęzi, branż oraz regionów czy grup społecznych z nimi związanych. Widoczne to było i jest nadal w transporcie, turystyce, gastronomii czy hotelarstwie. Nie bez znaczenia na tym poziomie były także ograniczenia sprzedaży detalicznej określonych grup artykułów, a także ograniczenia w produkcji pewnych artykułów, na przykład samochodów osobowych, zarówno z powodu spadku popytu na nie, jak i braków w dostawach komponentów.

Tabela 1. Źródła trudności, z którymi muszą sobie radzić przedsiębiorstwa w czasie pandemii koronawirusa (częstotliwość wystąpienia w %)

Wyszczególnienie	Handel	Przemysł	Usługi konsumpcyjne	Usługi biznesowe	Budownictwo
Spadek popytu	89,1	87,3	83,8	74,8	71,7
Problemy zaopatrzeniowe	58,7	54,9	29,9	16,4	43,5
Urlopy pracowników	32,4	32,4	22,2	19,2	19,6
Kwarantanna lub choroba	18,3	18,3	34,2	25,7	30,4
Zamknięcie granic państwa	52,1	52,1	23,9	20,6	28,3
Problemy BHP	23,9	23,9	30,8	14,0	8,7
Opóźnienia płatności od klientów	55,8	70,4	44,4	65,0	56,6

Źródło: Opracowano na podstawie Gajewska i in. (2020)

Na poziomie makroekonomicznym, czyli całych gospodarek, wystąpiły przede wszystkim obostrzenia gospodarczo-społeczne, a zwłaszcza: (1) ograniczenia w funkcjonowaniu branży hotelarskiej, restauracyjnej oraz turystycznej, (2) zamknięcie wybranych zakładów usługowych, na przykład zakładów kosmetycznych i fryzjerskich, (3) ograniczenia przemieszczania się ludności, a także (4) ograniczenia w zakresie liczby osób, które odwiedzały centra handlowe czy inne miejsca. Na poziomie całych gospodarek odnotowano powszechny spadek dynamiki rozwoju (wzrostu) gospodarczego. Pojawiły się również potrzeby wprowadzenia zmian w realizowanych politykach ekonomicznych, zwłaszcza fiskalnej, monetarnej czy społecznej. Dodatkowo pojawiły się utrudnienia w ekspansji poszczególnych gospodarek.

Pandemia koronawirusa pozostawiła również skutki na poziomie całego świata. Pojawiły się coraz poważniejsze utrudnienia w handlu międzynarodowym, a także ograniczenia turystyczno-komunikacyjne. Zmusiło to wiele gospodarek i tworzących je podmiotów do zmniejszenia geograficznego zasięgu działalności oraz tworzenia regionalnych kręgów gospodarczych. Od początku pandemii obserwowano również narastanie rywalizacji między centrami gospodarczymi na świecie.

Pandemia koronawirusa przyczynia się też do wzrostu liczby i zasięgu napięć i konfliktów międzynarodowych. Pogłębiła się polaryzacja dochodowa dużych grup społecznych i regionów prebischowskich. Były to przede wszystkim konsekwencje krótkookresowe, bezpośrednio związane z czasem trwania pandemii. Pandemia koronawirusa generuje również długookresowe skutki, które będą istnieć po jej zakończeniu.

4. DŁUGOOKRESOWE EKONOMICZNE KONSEKWENCJE PANDEMII KORONAWIRUSA

Dokładniejsze badania pozwolą bardziej precyzyjnie zidentyfikować i zrozumieć konsekwencje pandemii koronawirusa, które będą trwać po jej ustąpieniu. Dotychczas przeprowadzone studia pozwalają na określenie niektórych takich zjawisk.

- Pogłębia się proces zwiększania dywersyfikacji geograficznej inwestycji w przedsiębiorstwa zajmujące się

wytwórstwem, aby w przyszłości zredukować rozległe relacje, które w czasie pandemii okazały się groźne.

- Towarzyszy temu wzmocnienie procesu przenoszenia produkcji bliżej rynków zbytu w celu zmniejszenia ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej.
- Będzie się zwiększać tendencja do gromadzenia zapasów, aby można było utrzymać produkcję. Przed pandemią ograniczono magazynowanie, które nie sprzyja oszczędzaniu i redukcji kosztów działalności gospodarczej.
- Będzie się zwiększać automatyzacja produkcji w celu wyeliminowania różnic między kosztami pracy w poszczególnych krajach i między nimi. Pozwala to także na zmniejszenie ryzyka związanego z globalnymi łańcuchami wartości.
- Po pandemii będzie się obserwować dalsze zwiększanie (nasilanie się) protekcyjizmu, który ma zapewnić ochronę krajowych przedsiębiorstw i gospodarki.
- Możliwe będzie utrzymanie spadku globalnej wymiany handlowej. Według szacunków w roku 2020 nastąpiła redukcja światowej wymiany handlowej o około 1/4.
- Będą następować dalsze zmiany strukturalne w poszczególnych gospodarkach oraz w skali globalnej, rozumiane przede wszystkim jako rozwój firm i sektora e-commerce.
- Przyspieszenie procesu digitalizacji będzie prowadzić w firmach do długookresowych zmian o charakterze organizacyjnym. Dotyczyć to będzie także zmian w sposobach świadczenia pracy (wzrost znaczenia pracy zdalnej) czy zmniejszenia kosztów związanych z wynajmowaniem powierzchni biurowych.
- Pojawia się zmiany struktury wydatkowania środków publicznych. Wzrost wydatków na ochronę zdrowia odbywa się i będzie nadal się odbywać kosztem innych pozycji budżetowych, na przykład wydatków na edukację. Ponadto wraz ze zwiększeniem się zadłużenia publicznego oraz prywatnego będzie generował zagrożenie inflacją i w konsekwencji recesją.
- Będzie rosła rola banków centralnych w zakresie finansowania polityki fiskalnej, co dotychczas było zadaniem rządu.
- Będzie rosła rola państwa i etatyzmu, nie tylko w gospodarce, ale również w wielu innych dziedzinach życia społecznego i w kulturze.

Nie są to wszystkie długookresowe skutki pandemii, które będzie się obserwować po jej zakończeniu. Niektóre z nich będzie można zidentyfikować dopiero w przyszłości.

5. SPOŁECZNE SKUTKI PANDEMII KORONAWIRUSA

Pandemia koronawirusa generuje cały wachlarz konsekwencji społecznych, które można pogrupować następująco:

- skutki o charakterze społeczno-psychologicznym, związane zwłaszcza z obawami przed wpływem pandemii na zdrowie i zagrożenia dla życia;

- konsekwencje społeczno-demograficzne, łączące się ze wzrostem śmiertelności ludności (jeden z polityków rządzącej w Polsce partii ocenił to cynicznie jako odmłodzenie społeczeństwa; tego typu spostrzeżenie przestało być prawdziwe, gdy koronawirus zagroził ludziom młodym i zmniejszył pośrednio wskaźnik dzietności) i skróceniem oczekiwanej długości życia;
- zmniejszenie się zasobów bardzo ważnego w rozwiniętych gospodarkach kapitału społecznego w wyniku załamania się wielu relacji międzyludzkich,
- załamanie się systemów usług medyczno-zdrowotnych, edukacyjnych czy towarzysko-wypoczynkowych.

6. POLITYCZNE I ŚWIADOMOŚCIOWE KONSEKWENCJE PANDEMII KORONAWIRUSA

Badając skutki zjawiska pandemii, nie można zapomnieć również o oddziaływaniach politycznych i świadomościowych. Szczególną rolę wśród tych konsekwencji pandemii odgrywają rodzaje się popularne teorie spiskowe. Te ostatnie mogą być interesujące, zwłaszcza jeśli dotyczą właśnie pandemii koronawirusa. W ramach tych teorii głosi się między innymi: (1) sztuczne pochodzenie wirusa, (2) umyślne działania w celu sprawdzenia jego rozprzestrzenienia się, (3) brak sprawdzenia skutków szczepionki ze względu na zbyt krótki czas. Warto także pamiętać, że koronawirus często był i jest przysłowiowym gwoździem do trumny, natomiast rzeczywistym powodem śmierci w tym wypadku były inne, nieleczone choroby. Oprócz teorii spiskowych nie bez znaczenia są takie konsekwencje pandemii jak: gorsze funkcjonowanie systemu instytucji demokratycznych, wzrost popularności projektów populistycznych, a nawet homofobicznych, wzmocnienie się agresji międzyludzkiej oraz niespotykana ekspansja ignorancji. Ich konsekwencje mają charakter długotrwały i niezwykle trudny do wyeliminowania.

PODSUMOWANIE

Pandemia koronawirusa wywołała wiele różnych konsekwencji dla gospodarki i społeczeństwa. Większość z nich, jak wykazano w przeprowadzonych badaniach, ma negatywny charakter, zgodnie z koncepcją „czarnego łabędzia”. Bywa również odwrotnie.

Należy pamiętać, że pandemia koronawirusa przyspieszyła tylko nieuchronne zmiany, na przykład w edukacji przejście do nauczania zdalnego (ang. *on-line*). Przyspieszyła również proces wypierania tradycyjnych form dystrybucji i usług przez formy elektroniczne, powiązane z nowoczesnymi sieciami informacyjno-informatycznymi. Można zatem ją potraktować zarówno jako źródło różnych postaci ryzyka, jak i katalizator nieuchronnych przemian współczesnej cywilizacji. Pandemia COVID-19 była również swobodnym papierkiem lakmusowym wskazującym słabe strony społeczeństw, na przykład niewydolność systemów ochrony zdrowia i usług medycznych czy brak dostatecznej współ-

pracy i koordynacji działań w skali globalnej (ang. *global governance*).

Nasza wiedza o konsekwencjach zjawisk typu „czarna łabędź” byłaby bogatsza, gdyby udało się utworzyć globalny system ewidencji ich skutków, zwłaszcza w postaci kosztów, zwaloryzowanych negatywnych efektów ryzyka oraz powszechnie uznanych metod ich waloryzacji. Idea opracowania takiego globalnego systemu ewidencji konsekwencji cywilizacyjnych zagrożeń jest naszym zdaniem jednym z najważniejszych wniosków z doświadczeń pandemicznych.

LITERATURA

- Altig, D., Baker, S., Barrero, J. M., Bloom, N., Bunn, P., Chen, S., Davis, S. J., Leather, J., Meyer, B., Mihaylov, E., Mizen, P., Parker, N., Renault, T., Smietanka, P. i Thwaites, G. (2020). Economic uncertainty before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Public Economics*, 191, 104274. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104274>
- Antipova, T. (2021). Coronavirus pandemic as black swan event. W T. Antipova (Ed.), *Integrated Science in Digital Age 2020. ICIS 2020. Lecture notes in networks and systems*, vol. 136 (s. 356–366). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-49264-9_32
- Baldwin, R. i Weder di Mauro, B. (Eds.). (2020). *Economics in the Time of COVID-19*. CEPR Press.
- Czech, K., Karpio, A., Wielechowski, M., Woźniakowski, T. i Żebrowska-Suchodolska, D. (2020). *Polska gospodarka w początkowym okresie pandemii COVID-19*. Wydawnictwo SGGW.
- Długosz, P. (2021). *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*. Wydawnictwo CeDeWu.
- Gajewska, A., Smoleń, D., Oleszczuk, P., Goćłowska, M., Morawski, I. i Osica, O. (2020). *Polski mikro, mały i średni biznes w obliczu pandemii COVID-19. Przychody, płynność i reakcja na wstrząs*. PwC. <https://www.pwc.pl/pl/pdf/polski-mikro-maly-sredni-biznes-w-obliczu-pandemii.pdf>
- Knight, F. H. (1921). *Risk, uncertainty and profit*. Houghton Mifflin Company.
- Sieroń, A. (2020, 14 marca). *Czy pandemia COVID-19 spowoduje zapas globalnej gospodarki*. Instytut Edukacji Ekonomicznej im. Ludwiga von Misesa. <https://mises.pl/blog/2020/03/14/sieron-czy-pandemia-covid-19-spowoduje-zapasc-globalnej-gospodarki/>
- Taleb, N. (2008). *The black swan: The impact of the highly improbable*. Penguin Books Ltd.
- Taleb, N. (2012). *Antifragile: Things that gain from disorder*. Penguin Books Ltd.